

POZNÁMKY NA OKRAJ JEDNEJ DISKUSIE

Tatiana SEDOVÁ

Diskusia, ktorá odštartovala pod názvom **Epistemologický relativizmus: áno a nie** (*Organon F 4* (1997), č.4, 387-402) ma zaujala natoľko, že som sa rozhodla prispieť svojou troškou do mlyna aj ja. Zaskočilo ma totiž, že pôvodná intencia a ohlásená téma artikulovaná v nadviazaní len veľmi voľne súvisí s epistemologickým relativizmom, lebo príspevky a názory sa čírlili a krútili skôr okolo Kuhnovej filozofie vedy napriek snahe J. Viceníka a F. Novosáda pridržať sa a reagovať na problém špecifikovaný v nadpise.

J. Rybár uviedol rozhovor tak, že logika jeho úvodu vyústila prevažne do tematizácie Kuhna, jeho prínosu či výzvy adresovaných filozofii vedy, hoci J. Viceník reagoval využitím Chalmersovej charakteristiky relativizmu, aby naznačil, že Kuhnova pozícia sa veľmi dobre znáša s epistemologickým relativizmom a implikácie Kuhnových tvrdení najmä o nesúmerateľnosti paradigiem k nemu priamo vyzývajú. V tomto bode bezvýhradne akceptujem Viceníkov výklad a argumentáciu. Za celkom zásadné vzhľadom na tému, ktorou mal byť epistemologický relativizmus, pokladám stanovisko F. Novosáda, najmä jeho tvrdenia o rozlíšení hodnotenia a poznania, hoci mám tri pripomienky. Rozhodne by som historicky background nezačala Xenofanom z Kolofonu, ale sofistami, teda vlastne Protagorovým manifestom epistemologického relativizmu, ktorý Platón podrobil kritike v dialógu *Teaitetos*. Je zvláštne, že túto argumentáciu nikto z účastníkov debaty ani nespomenul, hoci je to klasický argument proti relativizmu najkrajnejšieho razenia, t.j. subjektivistickému relativizmu.

Neistý pocit vo mne vyvoláva aj napätie medzi tzv. fakticitou a normativitou vzhľadom na vedu, čo Novosád pokladá za dobrý spôsob, ako spochybníť relativizmus Kuhnovej optiky so zreteľom na vývoj vedy a ako zachrániť, to už domýšľam Novosáda, vedeckú racionalitu. Nuž ostáva nejasný a sporný práve zdroj normativity, čím sa vytvára nebezpečný precedens, práve pre kultúrny relativizmus, ktorý s takým neodolateľným šarmom pontikajú práve Kuhn a Feyerabend. Tretia pripomienka súvisí s Novosádovým tvrdením, že vyvrátenie relativizmu možno založiť na obhajobe rozdielov.

J. Viceník mu správne pripomína, že práve akcentovanie rozdielov, mnohosti, plurality sa využíva ako argument v prospech relativizmu, resp. jeho jednej formy, kultúrneho, antropologického relativizmu. Pozícia J. Rybára silne sympatizuje s Kuhnom a E. Gál s roztomilou bezstarostnosťou kombinuje rôzne odnože relativizmu, zrejme v nádeji, že sa vyhne nálepke relativista tak, že v úvode svojho príspevku deklaruje rozdiel medzi pojmovým a hodnotovým relativizmom bez toho, aby presnejšie vymedzil, čo má na mysli pod pojmovým relativizmom, v ktorom - ako

priznáva - nevidí nijaký zádrh, čím dosť kuriózne vyložil aj Kuhnov problém vzťahu medzi paradigmami. Pokiaľ sugestívne tvrdí, že človek môže byť bilingválny, ale nie bimorálny, tisne sa mi na jazyk neodbytná otázka, o čom teda je celý etický subjektivismus, situačná etika či morálny nihilizmus. Jednoducho, kameň úrazu celej diskusie spočíva v tom, že okrem F. Novosáda a čiastočne J. Viceníka sa explicitne nevymedzil a necharakterizoval epistemologický relativizmus, a hoci Viceník upozornil na rôzne odnože relativizmu, diskutujúci to zobrali na ľahkú váhu. Asi zastávajú názor, mimochodom bežný v sociálnych vedách, že relativizmus ako relativizmus. Čo je však kardinálny omyl, lebo jednotlivé varianty relativizmu vykazujú značnú nezávislosť. Toľko telegraficky k výsledkom diskusie a teraz sa pokúsím vymedziť epistemologický relativizmus a odlíšiť ho od etického.

Pod epistemologickým relativizmom sa rozumie postoj, stanovisko, podľa ktorého poznanie (a pravda) sú relatívne so zreteľom na kultúru, spoločnosť, konceptuálnu schému alebo vzhľadom na osobné presvedčenie či individuálnu výchovu. Teda to, čo sa pokladá za poznanie, závisí od akceptovania hodnoty pripisovanej jednej alebo viacerým z uvedených premenných. Ak pravda a poznanie sú relatívne, je to tak preto, lebo rôzne kultúry akceptujú rozličné meradlá, kritériá, štandardy, prostredníctvom ktorých sa posudzujú nároky a požiadavky na poznanie, a nejestvuje neutrálny spôsob, ako vyberať spomedzi alternatívnych súborov princípov, meradiel a kritérií.

Stručnejšie by sa podstata epistemologického relativizmu dala charakterizovať ako generálne pochybovanie o možnej existencii univerzálnych, spoločlivých práv.

Ako naznačil Novosád, relativizmus predpokladá porovnanie niečoho s niečím, reláciu niečoho k niečomu. Podľa predmetu, ktorý sa stane objektom relačného vzťahu, potom získame rôzne modifikácie relativizmu: pokiaľ ide o pravdu, máme sémantický relativizmus, pokiaľ pôjde o poznanie, máme epistemický relativizmus, vzhľadom na presvedčenia získame doxastický relativizmus, so zreteľom na hodnoty dospejeme k etickému relativizmu.

Ak relativizáciu niečoho k niečomu obmedzíme na relativizovaný časopriestorový súradnicový systém, môžeme etický relativizmus diferencovať na konvencionalizmus a subjektivismus. Podľa etického konvencionalizmu platnosť hodnôt, osobitne morálnych, závisí od uznávaných konvencií a pravidiel danej spoločnosti a kultúry. Konvencionalizmus vychádza z dvoch fundamentálnych predpokladov: mnohosti, plurality, diverzifikácie a z predpokladu závislosti. Predpoklad mnohosti je východisko ku kultúrnemu relativizmu, ktorý je svojou povahou a smerovaním antropologický, a druhá téza nám hovorí, že platnosť morálnych a iných hodnôt sa odvodzuje z ich kultúrnej akceptácie a akceptovateľnosti. Relativista z týchto predpokladov usudzuje, že nejestvujú univerzálne platné hodnoty, a osobitne morálne, ktoré by platili vždy a všade.

Na rozdiel od J. Rybára a E. Gála sa mi nevidí, že Kuhn prispel k prevratu v epistemológii, ani si nemyslím, že jeho idey prispeli k podmienovaniu a relativizácii západnej formy kultúry, o ktorej úpadku a zániku sa písalo dávno pred Kuhnom.

Situáciu vidím presne naopak: totiž že Kuhn preniesol na pôdu filozofie vedy prostredníctvom akcentu na dejiny vedy pluralizmus formovania konsenzu, ako ho opisujú sociálne vedy a humanistika. Tieto disciplíny si všímajú arbitrárnosť a diferencovanosť postupov, mechanizmov a praktík pri utváraní názorovej jednoty spoločenstva. Samozrejme, nechcem Kuhnovi uprieť, že prispel k mimoriadnemu oživeniu vo filozofii vedy, k preneseniu ťažiska pri skúmaní vedy zo štruktúry teórie na históriu, vyvolal záujem o jednotlivé vedné disciplíny a posilnil pozície sociológie poznania (ako ich reprezentujú napríklad Barnes, Bloor).

Problematickejšie sa mi však vidia jeho zásluhy v oblasti epistemológie, ak vôbec možno o nejakých hovoriť, s výnimkou revitalizácie relativizmu. Relativizmus sa teší "dobrému zdraviu" a okrem Kuhna a Feyerabenda ho vyznávajú neopragmatici typu Rortyho, Goodman a Putnama. Relativizmus vylučuje možnosť vymedzenia pravdy a jeho stúpenci tvrdia, že nerelativistická pozícia predpokladá odporujúce si záväzky vzhľadom na istotu, privilegované schémy či dogmatizmus.

Súhlasím s tými, ktorí tvrdia, že relativizmus je vnútorne rozporný, na čo poukázal už Platón, ktorého argumentácia sa využíva aj v dnešných diskusiách. Relativizmus vylučuje možnosť vymedziť pravdu a zdôvodnené garancie poznania, lebo podľa relativistu nijaké názory či doktríny nedokážu vyhovieť testu adekvátnosti alebo správnosti. V tom prípade sa však stiera rozdiel medzi adekvátnym a neadekvátnym, medzi pravdou a nepravdou. Ak to platí, potom pojmy pravdy, adekvátnosti, zdôvodnenia, správnosti sú mimo hry. Lenže vtedy ani relativizmus nemôže byť pravdivý. Vyznávať a hájiť relativizmus predpokladá v tichosti prijať neutrálne štandardy, pomocou ktorých sa posudzujú názory a postoje, lenže relativista takéto hodnotenie v súlade s neutrálnymi meradlami explicitne odmieta. Potom však zastávať relativistickú epistemickú pozíciu vyžaduje, aby sme na jeho tézu rezignovali, čím narážame na podstatný hlavolam. Druhý problém týkajúci sa relativizmu súvisí s pojmom relatívnej pravdy, lebo je nejasné, ako určiť extenziu a intenziu tohto pojmu, s ktorým operujú mnohí relativisti. Čím som sa však už dostala k téme ďalšej diskusie.